

FISHINGInvestigator: Miliana. RInformant: Ratu Samuela Waqanaceva....70yrs, Serua Is, Serua.

23rd June, 1983.

ULUTAGA: NA QOLIGOLI ENA GAUNA MAKAWA E SERUA.

- Vinaka valevu, ia mevaka toka ni koia au sa yacova mai na yabaki vitusagavulu kau bau dau rogoca tu eso na veitukutuku makawa ni noda vanua. Ena gauna au donuya tu e nai talanoa kei Serua ni yanuyanu ogo e kenai taukei tu na turaga ni Vunimoli kei ira na turaga ni Nanukusara, ka tiko kina na Gone Dau. Ena gauna e mada ga e liu ka sa vaka sara ga kila tiko na Gone Dau na vanuamera dau lako kina. Au sa bau donumaka e levu na gauna mera dau tako yani kina ki wai na gone dau. Na turaga taucoko ni Serua e tiko eke era na kauta tiko mai edua nai vesu nai Doko ogo nai vesu dalo. Nai vesu Doko ogo me dau lai tau veira na Gone Dau ena veigauna era gole yani kina ki na nodrai teitei. Ko ira na Gone Dau eke era dau tabu teitei, era kana tu ena kakana ka kau mai veira. Na nodra cakacakasara tu ga ena veisiga ena gauna e mada ni ko ira na Gone Dau mera dau tali lawa. Ogo na lawa ni ika bula na ika dina, mera taurivaka tiko nai tukutuku ka lako mai Vale Levu. Ia na oga e vakarautaki tu ke dua na bose vakaturaga se dua na soqo e Vale Levu era dau lai kau mai kina na Ika bula.

Cont'd Page 2.

- Me dau talai sobu mai na Mata ni vanua kina nai liuliu ni Gone Dau ka dau vakatokai tu na Dau Levu. Ena gauna e lako mai kina na mata ni vanua edau kauta tiko mai edua na yaqona. Ena kauta mai nai tukutuku ko mata ni vanua vei Dau Levu, ni sa lako mai ko Dau Levu ena qai lai raica na veika taucoko me baleta na nodra cakacaka. Na nona gole tiko mai me baleta tiko na nona i tukutuku mai Vale Levu, gole sara mai ko Dau Levu ka mai Vakavuravura sara. Yaco ga mai ko Dau Levu sa tara sara ka sa obo sara na yaqona ka taki nai matai ni bilo vua na Dau Levu. Lose na yaqona levu ka vakatakia sara ko Dau Levu, ni sa maca na yaqona ka lose e matai me mena na Dau Levu ka qai lose tale yani me medra na turaga ka ra tiko e vale. E vaka toka koya na dau e Serua ni vakatokai tiko nai liuliu me Dau Levu. Kevaka sa tukuna Dau Levu me lai caka na goli e Cakau Levu era na gole ki cakau levu. Ki Da dogo era na gole ki da dogo se ki cakau lase era na gole ki cakau lase. Ni ra sa na suka lesu tale mai ka sa na rawa mai na ika bula ka sa mai raica sara na Dau Levu. Ni sa vakacabori yani na ika bula ena dua mai na kena tabua kei na kena yaqona sega tale ni dua na ka, oti era sa na rawa ni lesu tale kina nodra dui veivale. Ia ko ira oqo na dau edau kau tu ga yani na kedra kakana ena mataka kei na siga levu vaka kina ena yakavi. E vaka sara ga tiko mai koya ena gauna makawa ka yacova mai na gauna oqo. Eke ena gauna e liu e sega kina na tavioka edau tu ga kina na uvi kei na doko oqo na dalo.

Cont'd Page 3.

- Na uvi ka dau tu eke na Vetua sega ni kune na tavioka mevaka sa tu ni kua. Ena siga kadua era se baci lako tale mera lako yani ki qoli tale, se baci vala tale na lawa levu, me lose na yaqona ka ra lako. Na gauna au bau donuya tu tabu mai kina ni dua na gauna mera lako kina me lala ena katoa tu ga mai na ika bula. Ena rawa ni lima ka ono se tini sara na ika bula ka rawa. Ia ni ra suka mai mai cabe tale ki Vale Levu ka mai Cula Mata tale, kei na dua na dave na yaqona ka ra suka tale kina nodra were. Era na qai mai qoli tale ena veisiga ka yacova sara ni sa tukuni mesa rauta na qoli. Ni gauna sa rauta kina na qoli ena dua tale na kena tabua, me sa rauta so na ika e lai qolivi mai. Na qolivi ni ika bula era dau vakayacataka na Kubu vata na Kubu e vala vua na vau. E tali na Kubu e tali talega e lima ena vau talega, me rawa ni rauta e rua na 'jeini' ena gauna e mada ni kua edau vakayagataki na drau ni niu me rawa ni curuma na ika. Ia koi au donuya tiko na drau ni vau ka tali ena magimagi ka qai tali kina. Mevaka ena gauna ni kua sa vakayagataki tiko kina na rau ka vakayagataki tiko na walai kei na drau ni niu. Na ka levu na ika e rawa ni rua na buto se tolu na boto, ena kau mai na ika ka mai cabo. Ni sa mai cabo ena baci caka tale na yaqona me Matakara kina na ika, mera tali lawa ena veisiga taucoko. Ena veisiga ko ira na luvequ tagane kei naluvequ yalewa era na mai cakava tiko na tali lawa. Ni kua na gauna sa veisau sa dau dua na ka levu na ika ni sa rui levu na ika. Oqo eso na ka au kila baleta na qoli e Serua, mevaka ni ra tiko na turaga vakatawa ena gauna ni qoli. Ia na mataqali e Vunimoli kei Nanukusara

Cont'd Page 4.

- ka tiko na mataqali na gone dau ena vanua ko Serua ena gauna e mada.
- Vinaka au kerea mo vosoti au au kerea de rawa ni ko vakaraitaka vei au meratou sa sobu na gone dau kaya mada sa caka na nodratou yaqona ke rawa ni vakaraitaka na nodratou i sulu kei na yaragi cava meratou kauta ena vanua eratou dau gole vata kei Dau Levu se sega ?
- Vinaka na vanua au donuya koi au era sa dau dara tu ga na tarusese au se bera ni raica mada se cava era dau daramaka ena gauna ni lai qoli. Ko ira na gone dau na nodra lako ki wai na nodrai yaya ni qoli na moto baleta na gauna au vosa tiko sa tiko na moto kevaka era sa lai qoli. Baleta na qoli ika dina ni dau levu na gauna keimami dau lako vakoro me keimami lai kauta mai na ika. Ko ira era sa tu sara ga e wai, kevaka e tiko edua e sega ni via lade ki wai sa na rawa ni lako mai edua na kau e dakuna. Na gauna au vosa tiko yani kina au se vuli tiko kina.
- o Mevaka na nomuni vakaraitaka toka na drau ni vau kei na magimagi au kerea de rawa ni vakamacala mada kina ?
- Oi, vinaka vakalevu na kena magimagi na qoli era sa vakarautaka tu mai na gone dau, ia nadrau ni vau okoya ga na kena wa sa qai vesu mevaka beka e rua na viti ni vakayagataki kina na drau ni vau. Ia ni kua sa vakayagataki kina nadrau ni niu mei sosomi ni drau ni vau ka i sosomi tiko ni magimagi na walai.
- Au kerea de rawa ni ko vakamacalataka mada na Kubu mevaka

Cont'd Page 5.

- na nomu sa vakaraitaka oti ?
- Na vakayagataki ni Kubu na kenai cakacaka ni keimani sa lako yani ki cakau sa neimani liuliu tiko ga yani kina na gone dau. Edau na vanua vinaka qai lai lako na liga i matau na lava vau ka vaka kina ena yasani mawi. Ia ni sa lai tala mai cakau sa qai vesu ena yasana ruarua me rauta beka erua nai katu dua na tamata. Oti era sa qai yadua tiko na kau mera nodrai Usi tiko me usoka tiko mai kina na vatu. Ia na veika kece se ko ira na tiko mai na Kubu sa qai qaqarauna sara tiko. Me dua na boto ena yasana ogo ka dua na boto ena yasana ogo. Mevaka na Ywizu edau ua levu sara tu ga lai tala na rau, sa qai lako tiko mai mevaka na ika ni ra sa lako tiko mai ka sa mai yaco sara mai ki cake. Na Kubu enarawa ni katu tolu tiko na kena varada. Koya gona ni sa qai mai yaco tiko na qoli sa qai rawa ni yaco mai na ika ena loma ni Kubu. Ni da lai qoli da lako vata tiko na gone dau ni saliu ga edua na ika sa dau tala laivi tale eso na ika kevaka sa dau caka tiko na ka ogo sa qai rawa ni yaco tiko na veika me baleta na nodra dau lako kina na gone dau. Okoya gona ni sa qai toso tiko na gauna keimai dau lako yani ki Yavi Rau ni sa dau lewe lailai na tamata ena lailai talega na ika. Kevaka sa lãévu na ika ena levu talega na tamata. Edau vaka sara tiko ga koya na veika kece era dau cakava tiko na qase. Lako vata na tagane kei nayalewa mera yalewa qase, ni kena levu na tamata na kena levu talega na ika. Ni ra na lai dro taucoko mai na ika ka ra tu mai ena cucuni vatu ka ra gole mai ena vanua ka sa vaka mera mai tao taucoko tu ena Kubu, ni sa dua

Cont'd Page 6.

- ika levu e rika kina na Kubu era sa na veimuri sara ga yani.
- Daru taura mada na ika ka rawa mai ena kau beka kivei ?
- Ni sa dau lako na yavi rau ko ira na kena turaga era tiko ko ira ogo era sa wawa sara tiko ga. Era nagunuyaqona tike kevaka sa tukuni ko ira na qoli era sa lesu tiko mai, sa na vakarautaki sara edua na tanoa yaqona, nai sulu ga era kauta tu mai wai koya mera mai gunu yaqona kina. Ni oti sara na tanoa yaqona koya era sa qai rawa ni dui lako. Na tanoa yaqona koya sa lose oti sara tu ga me baleti ira ena nodra lesu mai ena qoli.
- Vinaka ni se bera ga ni oti na nodaru veitalanoa ni sa kau mai na ika, ena mai caka edua na kena tanoa yaqona, kenai balebale oqori ni wili tiko vaka cava na tanoa yaqona koya?
- Vinaka vakelevu ena gauna edau waka na ka ogo era se dau cakava tu ga mai na neimami qase ka yaco mai veikeimami nai taba ogo keimami sa vakayacora tiko. Na vakavinavinaka ga veira na Dau ena nodra qoliva mai na ika sa rawa mai.
- Edua tale na ka ni via tukuna se na uvi na Vetua na cava beka edau vakatokai tu ?
- Na Doko na dalo kei na Vetua na uvi ka ra dau tea tiko na qase ena gauna e liu, me dau kau tiko mai kedra na gone dau mevaka au sa kaya oti. Na veisiga taucoko era tiko mai veikau edau yadua mai na vesu tata me mai biu toka veira na dau ka dua i tatamera kauta yani kina na nodra vale.
- Kenai balebale beka oqori ni sa nodra cakacaka sara tu ga na qoli sa sega na teitei ?

Cont'd Page 7.

- Era sega ni teitei sa nodra cakacaka sara tu ga na qoli vata kei na tali lawa. Eda rai yani kina nodra vale eda rawa ni raica na lawa sa dodo vaka ogo, ogo ena gauna e liu sa sega ena gauna ni kua.
- Mevaka na nomu vakaraitaka toka ko Vunimoli kei Narukusara daru taura mada Narukusara edua beka na kenai balebale se dua na ka me baleta kina na nomudou vanua ?
- Nai balebale ni yaca ruarua naka oqori au seganirogoca, ni'u qai tubu cake ga mai au sa rogoca tu na yaca ruarua ogo.
- Na cava beka na Matakarawa baleti iratou na Gone Dau ena gaunaeratou sa lesu tale kina ki Vale Levu na cava soti beka eratou dau vakarautaka mai Vale Levu ?
- Ni gauna eratou dau leu mai kina ni ra sa kauta mai na ika ena tu mai edua na dave yaqona mera gunuva.
- Edua tale beka na ka koni via vakaraitaka ni se bera ni tini tiko na nodaru veitalanoa ?
- Au nanuma sa oti tu sa sega tale ni dua na ka au via vakaraitaka. Na ka au rawani kaya ni sa duatani beka na gauna ni kua ko ira na gone dau ena gauna ni kua sega na nodra teitei sa levu tale veira na sega ni gone dau. Sa sega ni vaka e liu mera kakua ni dau teitei, sa kena levu beka ga koya.
- Vinaka au vakavinavinavakalevu vei Ratu Samuela Waqanaceva ena nomu solia na nomu gauna galala. Vinaka vakalevu .